

SOCIOLOGIA ȘI PROBLEMELE TRANZIȚIEI

The author suggests a sociological paradigm expressing the post-communist transition, a definition that goes over the economical (reform and passing to the market economy) and political-normative approach (setting up of a real state and pluralistic democracy). The paradigm joints three „variables”, each of them belonging to a group of major questions about this process of historical changes: 1. anthropological, cultural-historical and national extent of transition purpose (to restore national-cultural values destroyed by communism); 2. transition content, strains and structural conflicts (economy and crisis of values within society's „demass” and „deatomization” process; strains between trends trying to reproduce communist-totalitarian structures and the emergence of civil society's structures and social actors: relationships between workers, intellectuals, staff, communist-totalitarian bureaucracy; approximate contribution of social reproduction and dynamic sociologies; 3. historical direction of transition (discrepancy of the “convergence”, “socialism reforming”, classical liberalism and industrialism theories; historical account for transition to a Western post-industrial type of modernism) Sociologist's stand during transition period — between Weber's and Durkheim's options, and the sociology of action suggestions.

★

Restrînsa exprimare publică a sociologiei într-o perioadă care constituie prin ea însăși unul dintre cele mai fascinante „laboratoare sociologice”, pare, desigur, paradoxală. Logic, situația nu se explică decît prin decalajul, inevitabil, dintre cercetare și dinamica socială: sociologii, mai ales cei care au aderat la „cultul” investigării realităților concrete, așteaptă să se pronunțe după ce vor fi cercetați, pe viu, în mod concret, procesele sociale ale tranziției. Cercetarea atentă a faptelor, evitarea improvizăției, a impresionismului și a diletantismului explică, sub raport epistemologic și deontologic, relativa discreție în plan public a sociologiei. La aceasta se adaugă rîgazul purificator dar și inhibant al deculpabilizării și dezideologizării pe care îl trăiesc nu puțini sociologi, ca și alți intelectuali. Tranziția economică, socială și politică își pune amprenta și asupra tranziției sociologiei.

Avem, cred, ceea ce se numește „cultura sociologică” necesară pentru a întreprinde o proiecție specifică științei noastre asupra acestei perioade insolite de tranziție, atît de diferită de alte tranziții cunoscute de istorie: 1. cea de la societățile tradiționale la cele moderne, care a fost, după cum

o relevă studierea operei lui A. de Tocqueville și cum subliniază atât de convingător Nisbet, principalul ferment al genezei sociologiei ca știință : 2. de la societatea capitalistă la cea comunistă, socialismul însuși fiind definit ca o fază de tranziție ; 3. tranziția de la regimuri totalitar-fasciste la democrația pluralistă în perioada postbelică ; 4. tranziția sau tranziția de la societatea industrială la cea post industrială ; 5. tranziția decolonizării în lumea a treia. Studiile comparative și istorice asupra acestora se pot dovedi pline de învățăminte pentru noi, în ciuda diferențelor enorme dintre tranziția actuală din România și celelalte țări est-europene și epocile de tranziție menționate anterior.

Sociologic vorbind, prin expresia „perioadă de tranziție se desemnează o fază particulară a evoluției unei societăți, fază în care aceasta întâmpină tot mai mari dificultăți, interne sau externe, de a-și reproduce raporturile economice și sociale pe care se bazează și care îi dau o logică de funcționare și de evoluție specifică și în care apar, în același timp, noi relații economice și sociale, ce se generalizează mai mult sau mai puțin rapid, mai mult sau mai puțin violent, devenind condițiile de funcționare ale unei noi societăți”¹. În această optică, tranzițiile sînt, generic vorbind, faze „de însemnătate excepțională în schimbarea societăților”, caracterizate printr-o tensiune accentuată între procesele reproductivă și cele transformatoare. Este momentul în care moduri de a produce, moduri de a gândi și de a acționa individual sau colectiv ajunse la limită încep să se descompună stingîndu-se fie prin ele însele, fie prin voința sistematică a unor grupuri sociale care se opun reproducerii lor, în vederea unor noi moduri de a produce, de a acționa și a gândi. Sînt „momente de răscruce ale istoriei, care mai mult decît altele făuresc sau rezumă istoria”².

Au devenit deja faimoase studiile și dezbaterile asupra tranziției de la feudalism la capitalism, (proces echivalînd sociologic cu constituirea societății civile), reluate și aprofundate în perioada post-belică în lucrări devenite de referință, cum sînt cea a lui Maurice Dobb, *Studies in the development of capitalism* (London, Routledge & Kegan, 1946); volumul colectiv alcătuit de Rodney Hilton, *The transition from feudalism to capitalism* (London, New-Left-Books, 1976) ; analizele asupra modernizării întreprinse de cunoscutul istoric și sociolog francez Fernand Braudel. Menționez apoi studiile mai recente ale *Grupului de cercetări asupra proceselor de tranziție*, creat în Franța în 1984, sub conducerea lui Maurice Godelier. Procesele de trecere de la antichitatea greco-romană la organizarea feudală vor forma obiectul unor analize nu numai istorice ci și teoretice privind mecanismele tranziției, cum este cazul lucrării lui Perry Anderson, *Passages from antiquity to feudalism* (London, New-Left-Books, 1974). Nu mai pomenesc literatura foarte bogată consacrată de sociologi, economiști, politologi, psihologi tranziției (tranziției) la societatea postindustrială. Aș mai adăuga la această listă de lucrări care au în comun, între altele, efortul de a identifica mecanisme, fenomene și procese specifice „perioadelor de tranziție”, lucrarea „*Dezvoltarea lumii afacerilor japoneze*” (Johannes Hirsmeier și Tsunehiko Yui) — 1600—1973 —, al cărei capitol final intitulat „Organiza-

¹ Maurice Godelier, *Introduction : l'analyse des processus de transition*, RISS, 114, nov. 1987, p. 501.

² *Idem*, p. 501.

torii miracolului japonez” (1946—1974) mi-a oferit clarificări de la sursă asupra tranziției Japoniei post-belice de la militarism la o societate democratică, pluralistă și atât de prosperă.

Intorcându-mă la problemele tranziției în România, nu pot să nu constat prevalența, pe de o parte, a abordărilor *economice* și *normative* având ca obiect pregătirea și lansarea reformei, iar, pe de altă parte, o abundență eseistică și publicistică produsă în genere de literați, la care se adaugă interesante analize politologice sau psihologice. Și într-un caz și în celelalte, nu lipsesc încercări și abordări de inspirație sociologică. Fără a discuta ținuta acestor abordări, adeseori valoroase și edificatoare, nu poți să nu constăți că spațiul cuprins între economism și normativism, pe de o parte, și eseistica politico-culturală, pe de altă parte, spațiu ținând în mod firesc de sociologia specializată, este ocupat, în condițiile în care sociologii sînt foarte parcimonioși în a se exprima, de reprezentanții altor domenii și discipline sau rămîne par și simplu descoperit.

Realitățile complicate ale tranziției — avansurile și desincronizările, oscilațiile și blocajele întîlnite, distanțele dintre proiect și realizare — vin parcă să spună, prin contrast, că ceva important lipsește în planul raționalizării teoretice și legislative a proceselor de reconstrucție economică și politică a societății noastre. Desfășurarea reformei și aplicarea legislației nu au loc în vid, ci într-un cîmp social ale cărei unde se mișcă după invarianți, regularități și parametri evaluabili mai curînd cu mijloacele sociologiei.

Contrastele sau necoincidențele dintre definiția formal-instituțională, normativă a reformei și a democratizării societății și efectele acestora scot în evidență necesitatea unei abordări mai accentuat sociologice a proiectării tranziției, ca un proces social. Se ridică de la sine întrebarea: pentru ce începuturile reformei, ale privatizării și liberalizării prețurilor, ale liberei inițiative și ale competiției și valorizării interesului au luat proporțiile unei stări anomice generalizate și mai ales ale degradării sociale a muncii? Cît și ce anume din aceste fenomene de o îngrijorătoare extensie socială poate fi pus pe seama supraviețuirilor disfuncționale ale trecutului, a unor structuri care se reproduc, mai cu seamă la nivelul mentalităților — și ce anume reprezintă efectul unei defectuoase proiectări sociale a tranziției.

Prin prisma sociologiei nu este dificil de a dezvălui cauzele faptului că ceea ce ar fi trebuit să fie „efecte secundare” ale reformei și democratizării — sau o specie de „efecte perverse”, în terminologia lui R. Boudon — au luat proporții sociale care întunecă un program generos în obiective, riscînd alunecarea societății într-o paralizantă anomie generalizată, în dereglarea totală a funcționalității organismului economico-social.

Un atribut al „obiectivității” faptelor sociale, decurgînd din structuralitatea socialului, constă în forța inerțială a mecanismelor autoreproductive, încît un trecut care a „măcinat” societatea revine și se prelungește agravînd manifest fenomenele morbide acumulate timp de decenii. Era de așteptat ca prăbușirea unei societăți autocongelate, — aproape integral „înghițite” de stat — care masca anomia în sensul dat acestui concept de E. Durkheim în *De la division du travail social*, conținea pericolul transformării tranziției într-o formă manifestă de anomie (vid normativ, criză valorică, prăbușirea credibilității instituționale, dereglare organizațională, degradarea sociabilității și segmentarea excesivă a socialului). Pentru socio-

logi era previzibilă „normalitatea” anormalității anomice în perioada de tranziție și deci oportunitatea explorării și aplicării unor măsuri preventive și compensatorii la timpul și în formele cuvenite.

Criza economică, socială și morală a tranziției este legată, pe de o parte, de urmările masificării extreme a societății în perioada totalitarismului, comunist, sub forma „atomizării” relațiilor sociale și, pe de altă parte, de absența unor grupări sociale semnificative ca pondere, interesate în statuarea și formarea economiei de piață, precum și a unui nou sistem de instituții, mijloace și mecanisme de control social. La toate acestea se adaugă un fapt cunoscut și în alte împrejurări istorice : decalajele dintre explozia aspirațiilor eliberatoare (fenomen tipic pentru marile izbucniri revoluționare) și realitățile social-politice frustrante post-revoluționare devin o sursă de apatie și de convulsii sociale, care conțin în ele pericolul unor multiple forme de extremism politic.

Comunismul s-a dovedit a fi un sistem de înăbușire a „societății” și a actorilor sociali, anihilați sub impactul puternic al represiunii prin teroare și frică, prin propagandă și manipulare (Alain Touraine). Tranziția constituie un proces de ieșire din lumea „non-societății”, acaparată de „statul-partid” sau „partidul-stat”, la lumea societății și reconstrucția actorilor sociali pierduți. Nu încapă nici un dubiu atunci că sociologiei îi revine un rol important — chiar central așa spune — în analiza problemelor ridicate de trecerea de la o lume „fără societate”, la o lume umană și deci a posibilităților de restituire a actorilor sociali.

De fapt, tranziția în România trebuie înțeleasă ca o perioadă situată între desființarea — pe calea unei rupturi revoluționare — a virturilor instituțiilor regimului comunist totalitar și refacerea „societății civile”, cadrul social indispensabil și produsul necesar al economiei de piață și al structurilor politice ale democrației pluraliste. Refacerea țesuturilor sociale dezagregate sub regimul comunist, constituie „drama” tranziției, căci desființarea principalelor instituții ale statului-partid reprezintă numai începutul tranziției la o societate modernă, pluralistă, liberă și profund democratică.

Nu se poate subestima, în acest context, lipsa studiilor și a unor măsuri specifice (în care există deja o anumită experiență) pentru „stăpânirea complexității” și „gestiunea stărilor critice” studii moderne, cum sint cele „evaluative”, de „impact”, previzionale și altele, cu caracter, de regulă, interdisciplinar, dar avînd o semnificativă componentă sociologică. Ar fi, fără îndoială, iluzoriu să identificăm sociologia cu un panaceu salvator, dar nu se pot nici ignora contribuțiile sale teoretice și aplicative în cele mai complexe împrejurări.

I. Dimensiuni socio-culturale ale tranziției

Nevoia de sociologie este, după părerea mea, deosebit de profundă într-o perioadă de răscruce cum este aceea pe care o traversează societatea noastră. Un program, chiar bine și inteligent articulat, de reformă economică, de democratizare pe baza trecerii la economia de piață, a plura-

lismului politic și a reconstruirii societății civile, nu este suficient prin el însuși : el trebuie să se întemeieze pe un proiect mai cuprinzător de societate și de civilizație, pe un model socio-cultural. Desigur, un proiect conceput pe cu totul alte baze metodologice decât utopia comunistă. Definirea acestui proiect de reconstrucție socială totală, în care sociologia poate oferi o perspectivă teoretico-metodologică, cea globalizantă și comparativ istorică, și care poate fi „liantul” necesar al unei cooperări interdisciplinare de anvergură, presupune, după părerea mea, o sinteză (de natură sociologică) pornind de la trei „variabile” fundamentale : 1. trecutul istoric și personalitatea cultural-spirituală a poporului român ; 2. structurile economico-sociale, pe cât de distorsionate și maladive dar pe atât de reale, create de regimul comunist, și care marchează ca o povară retardatară întregul proces de tranziție ; 3. valorile modernității configurând modelul civilizației occidentale intrate în era post-industrialismului.

Înțeleg prin aceasta nu un „model ideal”, ci un mod global de a gândi tranziția ca *sistem de forțe sociale* din a căror interacțiune — îmbrăcînd forme și aspecte mai mult sau mai puțin tensionate — se cristalizează, pas cu pas, drumul spre o societate de tip european, modernă, democratică și prosperă. Văd în acestea și punctele de plecare ale unui program de studii care să îmbrățișeze, deopotrivă, datele și argumentele sociologiei istorice, ale cercetării structurilor și tensiunilor dinamice ale prezentului, și ale emergenței noilor actori sociali, precum și concluziile întregii game de studii referitoare la noua revoluție tehnologică, la structurile și valorile postindustrialismului. Văd tranziția ca un cîmp de forțe în care se înfruntă structuri și forțe sociale, valori, impulsuri, interese provenind din toate cele trei „surse” menționate, ale căror prelungiri se întîlnesc și se concretizează, de fapt, în diferitele segmente, grupuri sociale și instituții ce alcătuiesc spațiul social al tranziției.

Să-mi explic încercarea de a gândi în acest mod cuprinzător tranziția. Socialismul a eșuat în dubla sa tentativă — pe de o parte, aceea de a rupe complet cu trecutul, cu valorile personalității culturale a românilor și de a plămădi în chip utopic un așa-zis om nou, ceea ce a constituit o pretenție iluzorie de încheiere a istoriei ; pe de altă parte, în refuzul modelului occidental capitalist de economie și civilizație, emițînd formula unei alternative de modernizare bazate pe socializarea etatistă a economiei, pe o industrializare hipertrofiată și contraproductivă, pe birocratizarea totalitară a vieții sociale și înăbușirea „societății civile”, pe omogenizarea și pe principiile colectivismului, ale unei societăți purificate în purgatoriul luptei de clasă. De fapt, cum spune Alain Touraine, socialismul s-a dovedit a fi un model de „contramodernizare” sau de „antimodernizare”, sortit astfel eșecului inevitabil. Societățile din estul Europei s-au văzut suspendate și mortificate, lipsite de cele două mari puncte de sprijin ale oricărei evoluții sănătoase : propria istorie, cu valorile ei autentice și nu simulacrele inventate tardiv, cum a fost cazul la noi, și modernitatea întruchipată de timpuriu și într-un mod coerent și productiv de occidentul european.

Tranziția se află, deci, sub semnul acestei „triade”, al tensiunilor, pe care ea le induce. Nu este întîmplător, că o componentă pregnantă a tranziției o formează redescoperirea oarecum explozivă a trecutului, revenirea la surse și rădăcinile istorice, la valori mutilate sau desființate sub comunism — la pămînt, religie, familie, datini și obiceiuri, identitate cul-

turală, identitate de sine, la tradiții politice, reapariția pe scena vieții publice a unor partide istorice, societăți, asociații și alte organizații. Nevoia de autoidentificare cu forme și simboluri în care s-a condensat patrimoniul istoric al poporului nostru se manifestă puternic în toate categoriile de populație. Istoria a demonstrat că omul își găsește identitate și echilibru, putere de afirmare și de supraviețuire, resurse de consens în comunitățile care îi sînt „naturale”, adică în familia, cultura și religia sa, în pămîntul și amintirea strămoșilor, în națiunea sa, a cărei existență constituie, cum spunea atît de bine E. Renan, „un plebiscit de fiecare zi”. Renașterea istoriei ia însă și forme distorsionate, cum sînt reînvierea unor subculturi și contrasocietăți cu caracter extremist, mai ales naționalismele și iredențismul, dovedindu-se și în acest caz că socialismul, sub fațada internaționalismului și a rezolvării problemei naționale, n-a făcut decît să întărească naționalismele de tot felul, ținute într-o stare latentă.

În elaborarea „modelului” tranziției nu se poate, deci, face abstracție de faptul că în mod natural conturarea viitorului recheamă amintirile trecutului, nefiind vorba aici de regres, ci, cum am spus, de redescoperirea rădăcinilor și a continuității istorice în dezvoltarea și modernizarea societății noastre, în contact și interacțiune cu occidentul european. Sub anumite laturi tranziția se prezintă astfel ca o a doua mare epocă de modernizare a României și de renaștere culturală națională, după devierea atipică introdusă de comunism, după hiatusul produs de acesta în linia modernizării, mai mult sau mai puțin organice, pe care a pășit societatea noastră în secolul trecut. Comunismul, totuși, după cum se vede, nu a putut distruge straturile cele mai adînci ale personalității poporului nostru, elementele eredității sale socio-culturale. Este aici evidentă dimensiunea preponderent culturală a dezvoltării și modernizării. Nu pledez din aceste considerații pentru o optică sociologică evoluționistă și deci simplistă și nici pentru o exagerată viziune antropologică asupra tranziției -- însă trebuie să reamintesc că sînt atît de convingătoare evoluțiile și exemplele care arată cîtă dreptate a avut Max Weber să dea o interpretare culturalistă genezei modernizării capitaliste occidentale.

Pornind de la această variabilă istorică, incerc să desprind trei posibile concluzii pentru contribuția sociologiei la definirea unei paradigme valide a tranziției în țara noastră : 1. mai întîi apelul la acele studii de sociologie și antropologie istorică, de economie și istorie culturală care și-au propus să definească particularitățile evoluției economico-sociale a României în secolul trecut și apoi în prima jumătate a secolului XX și caracteristicile psihosociale ale poporului român : să contureze profilul cultural istoric al românilor și să răspundă astfel la întrebările privind căile receptării spiritului modern occidental. Aș cita aici îndeosebi pe M. Eminescu, Titu Maiorescu și Dobrogeanu Gherea (teoria formelor fără fond, teoria „orbitării”), pe D. Drăghicescu și Rădulescu Motru (psihologia poporului român), pe E. Lovinescu (teoria modernizării și a sincronismului), pe P.S. Aurelian și Șt. Zeletin (teoriile industrialismului), teoriile poporaniste (C. Stere) și agrarianiste (V. Madgearu) -- dar în mod deosebit direcția atît de fecundă, nu numai sub raport teoretic ci mai ales practic, a dezvoltării și modernizării prin cultură a societății românești, avîndu-i ca poli pe Spiru Haret pe Dimitrie Gusti și Școala sociologică de la București. Aceasta a reprezentat, după cum se știe, un model

unic de „sociologie a națiunii” și de modernizare a României printr-un program de sorginte și concepție sociologică. 2. În al doilea rînd, se cuvin reinnoite studiile interdisciplinare menite să fundeze programul unei noi modernizări a României, recurgînd la abordări recente din antropologia culturală și sociologia dezvoltării. 3. În al treilea rînd, sociologia ar putea aduce clarificări în analiza — de astă dată pe bază de cercetări empirice — a impactului asupra tranziției, a multitudinii de fenomene sociale suscitade în societatea și cultura noastră de procesul mai general al reînvierii tradițiilor culturale, politice, religioase, de care poporul nostru a fost rupt timp de peste patru decenii.

Un demers important îl poate constitui studierea pe bază de surse originare a altor experiențe de tranziție.

Din acest unghi de vedere, merită atenție cazul *tranziției japoneze*, revelator pentru ceea ce înseamnă rolul valorilor în selecția formelor de dezvoltare și a modurilor de organizare, dar cu condiția de a nu omite că modelul cultural japonez este, în multe privințe, opusul celui european.

Înfrîntă în război, zdruncinată în credința sa de națiune de elită a Asiei, intrată într-o situație de criză a simbolurilor naționale, de vid și confuzie a valorilor, de pierdere a certitudinilor care-i susținuseră deopotrivă edificiul social și mîndria națională, Japonia trebuia să parcurgă o profundă revoluție a structurilor socio-politice și economice. Occidentul, mai precis America de Nord, îi servea din nou ca model, ca și în era Meiji, în a doua parte a secolului trecut. În ambele cazuri, după confuzia inițială, țara a cunoscut un extraordinar avînt al dezvoltării economice. În economie, în perioada 1946—1949, reforma a început în Japonia prin dizolvarea „Zaibatsu-urilor” — marile carteli industriale și financiare considerate a fi fost baza militarismului japonez — procedîndu-se la o epurare masivă a vechilor conducători economici și administrativi. Pentru o perioadă de 10 ani proprietarii și conducătorii „zaibatsu-urilor” au fost privați de orice funcție în economie și în administrația superioară (am zice un mod eficient de înlăturare a stratului superior al nomenclaturii).

Prima constatare a unei evaluări globale (potrivit lucrării menționate la început) este aceea că la începutul tranziției Japonia a intrat „într-o perioadă a vidului de valori” și de pierdere a simțului „autorității”, generată de prăbușirea principiilor continuității și autorecunoașterii identității naționale și a idealurilor sale istorice. Cum se precizează în lucrarea citată: „Deoarece orientarea valorică fundamentală fusese națiunea însăși, avîndu-l pe împărat drept simbol unificator și nicidecum principii generale, abstracte, nu era nimic de făcut pînă ce națiunea nu se refăcea și nu-și recîștiga mîndria și țelul de viață”. Este subliniat astfel rolul unui factor adeseori neglijat și anume că renașterea economică a Japoniei și apoi „miracolul japonez” s-au sprijinit pe regăsirea valorilor „demonității naționale”. Organizațiile oamenilor de afaceri promovează, încă de la începuturile anilor '50, o filosofie socială potrivit căreia progresul economic are valoarea unui „nou ideal național. „Din 1954, urmărirea dezvoltării economice a devenit nu numai idealul național cel mai înalt, ci și focarul formării unei noi conștiințe a meritelor naționale... Exporturile au devenit un fel de țintă, identificîndu-se îndeaproape cu onoarea națională și prestigiul internațional. Această dezvoltare a devenit posibilă datorită consensului

realizat cu privire la P.N.B. ca centru și simbol al unei noi încrederi în sine naționale și chiar al unei identități proprii”.

O simbioză fără echivalent a idealurilor naționale și ale muncii într-un etos comun al întregii societăți japoneze pare să fie cheia reușitei de excepție a acestui triplu proces de modernizare rapidă, democratizare și de continuitate cultural-istorică. Este evident că m-a interesat, în acest caz, nu soluția oferită de modelul japonez — incompatibilă cu tradiția liberală europeană asupra valorilor modernizării și dezvoltării —, ci ideea în sine a importanței unor valori și simboluri ale autoidentificării naționale pentru reușita unei schimbări istorice.

Întrebarea esențială la care trebuie dat atunci răspuns este următoarea : care sînt valorile și mai ales care sînt căile posibile pentru generalizarea și cristalizarea lor într-o nouă „ordine socială” de natură să permită echilibrul funcțional al unor elemente de consens național și al diviziunilor socio-politice inerente societății moderne, întemeiată pe o economie de piață de tip capitalist ? Fără regăsirea unor nuclee de consens național (care au animat societatea românească în perioada imediat următoare rupturii revoluționare din decembrie 1989) — ceea ce nu exclude competiția și conflictele sociale — desfășurarea tranziției rămîne nu numai anevoioasă ci și imprevizibilă.

II. Structurile sociale ale tranziției : obstacole structurale și noi acteri sociali

Trec la un comentariu privind cea de a doua variabilă menționată și anume *structurile sociale* existente, care formează mediul social nemijlocit al tranziției. Este evident pentru oricine că reforma economică are loc în condițiile unor structuri sociale moștenite, în ansamblul lor nefavorabile introducerii economiei de piață, receptării valorilor și standardelor economiei moderne, de tip occidental, care presupune calcul și profit, liberă inițiativă și concurență, eficiență și rentabilitate, într-o terminologie sociologică weberiană, materializarea valorilor raționalității economice. Comunismul s-a desfășurat pe o durată de timp care i-a permis să se „fixeze” în invarianți structurali ai realității sociale care au, în mod obiectiv, o mare forță de rezistență, o capacitate reală de autoreproducere și de inerție socială.

Este, de aceea, firesc ca problemele a ceea ce aș numi *contextul sociologic* al reformei să focalizeze eforturile de cercetare ale sociologilor, pentru a putea evalua în mod concret relația diferențială a diferitelor elemente structurale ale societății cu procesele tranziției și influența specifică a fiecăreia dintre aceste realități structurale asupra desfășurării tranziției. Consider că în această privință devin operaționale cu precădere abordările și instrumentele de analiză oferite mai ales de anumite teorii „poststructuraliste”, gîndindu-mă în mod deosebit la teoriile reproducerii sociale (acestea intrînd foarte bine în categoria neostructuralismului, cum este cazul lui P. Bourdieu) și care permit dezvăluirea mecanismelor autoreproducerii structurilor în condiții de schimbare socială.

Realitățile sociale ale tranziției înlătură oarecum de la sine dogmele schemei marxiste a structurilor sociale contemporane („rolul conducător al clasei muncitoare”, „clasa fundamentală a societății contemporane”,

„omogenizarea societății” și desființarea conflictelor sociale etc.), cerind deci o analiză de tip poststructural, eliberată de ideologia comunismului zis științific, care să ia în considerare atât tendințele reproductivă ale structurilor anterioare, cât și noile tipuri și forme de structurare socială, de mobilitate și stratificare socială, în care variabilele politice și culturale, de vîrstă, pregătire, valori recunoscute, de profesionalitate devin hotărîtoare, ea și accentuarea tendințelor de creștere a clasei de „mijloc”, a „grupurilor de patrimoniu”, a altor grupuri interesate în relații specifice economiei de piață.

Înțelegerea „contextului sociologic” al tranziției necesită, deci, evaluarea locului și a rolului principalelor elemente structurale ale societății, (moștenite) generînd fiecare probleme specifice sau obstacole în fața trecerii la economia de piață. Într-o prezentare succintă, am în vedere următoarele elemente structurale ale societății :

a. *Categoriile salariale muncitorești*, care dețin un loc preponderent în societate (circa 60% din populația ocupată, după statisticile trecute) și care sînt expresia socială cea mai directă a industrialismului hipertrofiat și a politicii de „omogenizare” a societății românești. În 1989, salariații — circa 8 milioane de persoane — reprezentau 74,2% la sută din totalul populației ocupate. Cu tot amorfismul lor, categoriile salariale muncitorești implică un sistem de relații sociale, în primul rînd de interese și poziții sociale, a căror destructurare în favoarea economiei de piață întîmpină serioase dificultăți cu caracter obiectiv. În această zonă a spațiului social se concentrează, în faza incipientă — dată fiind chiar și numai ponderea acestor categorii în ansamblul populației — principalele probleme ale reorientării organismului social spre o „istoricitate” specifică producerii societății moderne, clădită pe eficiență și raționalitate economică.

Ponderea masei salariale muncitorești, structurile atitudinale și comportamentale (în muncă și în viața socială) formate în cadrul organizării și gestiunii etatiste improductive a economiei și ale unei socializări dominate de orientările egalitarist-omogenizatoare, care depreciau autonomia și motivația (în primul rînd în muncă) a agenților sociali productivi, îngreunau strategiile competitive în relațiile de muncă și sociale în general — toate acestea constituie un fapt de structură socială a cărui transformare în direcția asimilării valorilor economiei și societății de tip capitalist occidental nu este ușoară. A trata acest fapt social printr-o critică moralizatoare nu este, se înțelege, o soluție. Destructurarea lui necesită gîndirea reformei ca un dublu proces de restructurare economică și socială, incluzînd strategii bine gîndite de schimbare structurală a economiei, dar și de resocializare a oamenilor potrivit cu valorile liberale ale modernității. Pentru a face mai evidentă relația dintre faptele de structură socială și trecerea la economia de piață aș face o comparație cu perioadele anterioare de modernizare a României : obstacolele constau și atunci într-o structură socială contramodernizatoare reprezentată nu numai de o parte a boierimii, ei de masa covîrșitoare a țărănimii — mergînd de la 90% din populație la începutul secolului la circa 76% după al doilea război mondial. Este adevărat că prin definiție muncitorimea este un grup social al societății moderne și deci un suport al unei noi modernizări, dar cu două precizări asupra situației de la noi : ponderea ei corespunde unui industrialism dispropor-

ționat și depășit, iar socializarea ei s-a făcut într-un spirit diferit de cel al valorilor modernității.

b. o țărănimă destructurată și dezechilibrată ca vîrstă, distribuție pe sexe, profesionalizare, ca apartenență la valorile modelului cultural rural și a cărei refacere necesită un proces anevoios de regenerare economică, socială, morală și culturală. Refacerea țărănimii ca un agent productiv modern implică un dublu proces de tranziție — de la colectivist la un agent economic autonom, productiv, și de la „țăran” la „agricultorul modern profesionalizat”. Tot acest proces va fi îngreunat mult dacă restituirea proprietății agrare nu este însoțită de un set de măsuri sociale și culturale bine gîndite și fundamentate. Satisfacerea „instinctului pămîntului” nu garantează de la sine tranziția la o agricultură modernă, la nivelul standardelor contemporane.

c. proporția restrînsă a „clasei de mijloc”, alături a straturilor numite uneori „grupuri de patrimoniu” (care posedă mijloace de producție, un anumit capital etc.), cît și a noilor categorii ale clasei de mijloc, adică a anumitor straturi de intelectuali și funcționari. Apariția antreprenorilor mici și mijlocii — în procesul de privatizare — reprezintă numai începutul, destul de distorsionat, al dezvoltării clasei de mijloc, care ocupă în toate societățile moderne un spațiu extrem de important din punct de vedere economic și politic. Referindu-mă la o premisă a formării în cursul tranziției a „clasei de mijloc” — populația ocupată în sfera serviciilor —, aceasta reprezenta la noi în 1989 doar 26,9% din populația ocupată, comparativ cu 41,6% în Ungaria și 39,9% în Cehoslovacia.

d. O analiză mai nuanțată necesită grupul *intelectualilor*, pe de o parte, precum și cel al *cadrelor* (conducători din economie) și îndeosebi al *birocrăției* politico-administrative, pe de altă parte. Stratul social al birocrăției reprezintă produsul și principalul suport social și politic nemijlocit al totalitarismului, principala forță socială interesată în reproducerea vechiului sistem. Precizez că în toate analizele la care am avut acces asupra scenariilor trecerii de la socialism la economia de piață și la o societate democratică pluralistă de tip occidental, problema cheie este considerată a fi aceea a birocrăției, care include și ceea ce se numește nomenclatura (în Uniunea Sovietică birocrăția este evaluată la cca. 18 milioane de persoane dintr-o populație totală de 280 milioane). Totuși noțiunea de birocrăție necesită unele clarificări. În acest punct sînt necesare cel puțin două precizări. Mai întîi, reamintesc că o dimensiune esențială a analizei weberiene a societății prezintă birocratizarea ca un fenomen mai general, dimensiune și efect ale raționalizării activităților colective în societatea contemporană. Mai mult decît atît, Max Weber a avertizat că raționalizarea și birocratizarea ca dimensiuni ale evoluției societății de tip modern conțin în ele în mod latent pericolul unor multiple forme de iraționalism, inclusiv acela al totalitarismului.

În al doilea rînd, reamintesc distincția clară făcută de T. B. Bottomore (în lucrarea *Elites and society*, 1966), pornind de la Mosca, Pareto, Weber, J. Burnham, între trei „elite”: „intelectualii”, „cadrele” și „înalții funcționari” — considerate ca moștenitoare posibile ale funcțiilor claselor sociale conducătoare anterioare și avînd de jucat un rol vital în dezvoltarea noilor forme sociale ale secolului XX.

Prin *intelectuali* în general se înțeleg grupurile celor care contribuie direct la crearea, transmiterea și critica ideilor, precum și la producția științifico-tehnologică în zilele noastre (oameni de litere și de știință, artiști, cercetători, savanți, filosofi, gânditori religioși etc.). Frontierele grupului de intelectuali sînt greu de trasat, iar în ce privește statutul și rolul lor în societatea contemporană opiniile sînt împărțite: unii autori nu cred că intelectualii pot deveni elita conducătoare a societății, iar alții (Mosca etc.) le rezervă această funcție în virtutea faptului că ei sînt singurul grup în stare să uite, fie și pentru moment, orice interes particular și să se consacre binelui comun cu toată detașarea necesară. Ei ar putea deveni nucleul unei elite conducătoare capabile să contribuie liber, în virtutea capitalului de cunoaștere pe care îl dețin, inclusiv în ce privește societatea, la promovarea intereselor sociale mai generale. Intervin însă două elemente foarte reale: diversitatea și mobilitatea situațiilor pe care intelectualii le ocupă în societățile moderne și contemporane și, pe de altă parte, faptul că dintre toate elitele intelectualitatea este cea mai puțin omogenă și mai puțin coerentă. Ea a evoluat în direcția creșterii importanței sociale a grupurilor din științele naturii și tehnice și a unor activități tot mai specializate, deci îndepărtate de problematica generală a conducerii societății. Diversitatea opțiunilor este aspectul cel mai evident sub care se prezintă și intelectualitatea de la noi în perioada de tranziție. Segmentul cel mai semnificativ ca prezență socială în faza incipientă a tranziției este cel care ar putea fi eventual identificat prin conceptul „minorităților active” (în principal intelectuali din sfera culturii umaniste, tineret universitar ș.a.). Un studiu sociologic asupra rolului intelectualilor în procesele de schimbare socială și tranziție ar fi de cel mai mare interes, cu un accent special asupra relației dintre intelectuali ca ferment al schimbării și alte categorii sociale.

Conform lucrării *The Managerial Revolution* a lui James Burnham, trec pe primul plan „cadrele” (*managerii*), cu care începe, după acesta, o perioadă de tranziție de la tipul clasic capitalist (caracterizat printr-un mod particular de producție, hegemonia industriașilor și a bancherilor) la un tip numit „societatea cadrelor”.

Tranziția, scria J. Burnham, este „revoluția cadrelor”, care devin în fapt o elită conducătoare, formată pe de o parte din specialiștii în tehnologie — inginerii, directorii și coordonatorii proceselor de producție, precum și șefii executivi, directorii firmelor sau ai marilor societăți economice. Bottomore va conchide că separația între marii patroni și manageri, între „proprietate” și „control” este cel mult un semiadevăr, că marii „administratori” și marii proprietari formează de fapt un singur grup și că, fără a diminua funcția excepțională a managerilor, ar fi dificil să se vorbească de o adevărată „revoluție a cadrelor”.

După revoluție, la noi o mare parte a acestor „directori” au fost schimbați pe o cale inedită — aceea a alegerilor efectuate de salariați. Pentru cercetare rămîn numeroase probleme deschise în legătură cu aceste cadre de directori din economie: definirea statutului lor social și politic înainte și după revoluție (măsura în care unii pot fi asimilați stratului birocrăției vechiului regim); studierea procesului de formare a noii clase manageriale și a rolului acesteia în trecerea la economia de piață.

În fine, al treilea grup este cel al birocrăției *administrative și politice*, al „înălților funcționari”. Max Weber formula ideea puterii crescînde a administratorilor și a statului, care va atinge — cum anticipa el — apogeul în socialism, ceea ce antrenează abolirea libertății individuale și înregimentarea etatistă a întregii societăți. În această categorie intră în mod evident birocrăția administrativ-politică. Nu este însă vorba, cum preciza Milovan Djilas în lucrarea sa *La nouvelle classe* — o critică temeinică a birocrăției politice în socialism — de funcționari și administratori în sensul obișnuit al cuvîntului. În fapt este o birocrăție de partid, politică. Ceilalți funcționari nu sînt decît mașina controlată de noua „clasă” și — precizează el — „Birocrăția politică comunistă se servește, beneficiază și dispune de proprietatea naționalizată”. Analizele bazate pe fapte arată ca o tendință generală capacitatea birocrăției politico-administrative de a se reproduce în sistemul relațiilor de putere, în toate societățile. Chiar deposedată de prerogative și de resurse — capitalul social și politic acumulat, — prin sistemul relațional de care dispune, această birocrăție, căreia i se adaugă noi elemente administrativ-birocratice, constituie un mare obstacol în calea reformei, a democratizării reale a societății noastre.

Schimbările din sfera birocrăției și a mecanismelor de autoreproducere a acesteia ar trebui să rețină, fără îndoială, atenția specialiștilor noștri în sociologie politică. La fel, capătă însemnătate studiul instituțiilor și mecanismelor politice cu caracter democratic menite să controleze birocrăția administrativă și politică, prezentă de altfel în orice societate. Rămîne să fie studiat atent procesul de formare a ceea ce unii politologi occidentali numesc „noua clasă politică” din sistemele democrației pluraliste.

Într-o perioadă de tranziție, deci de profunde transformări, analizele de tip *nestructural* (care invită la reperarea în spațiul social a „omologiilor și reproducțiilor”, fiind relevantă mai cu seamă pentru obstacolele tranziției) trebuie completate și chiar amendate de abordări inspirate din teoriile „acționale” care iau în considerare, temporalitatea, ritmurile sociale și tensiunile autoproducției societății. Viziunea oferită de „sociologiile dinamice”, în rîndul cărora se înscriu și aceste teorii (iau exemplul „sociologiei acțiunii” a lui Alain Touraine) ne spune că societatea și relațiile sociale nu mai apar, în primul rînd, ca un ansamblu de „date”, ci ca rezultatul unei „acțiuni sociale”, al deciziilor și tranzacțiilor, dominației sau conflictelor, o sociologie adecvată pentru a ne spune cum se „produc” societățile moderne, cum se constituie „istoricitatea” modernă și apoi cea proprie societății post-industriale. Sociologiile acționale relevă că „societatea se face”, că ea este „acțiune asupra sa”, producție de sine, trecîndu-se de la analiza „determinanților acțiunii (structurală) la cea a acțiunii sociale înseși, în toată specificitatea ei”. Tranziția este prin excelență o ruptură istorică marcînd trecerea, în final, de la „reproducerea societății la reproducerea producerii și autoproducerii sale”. Fără îndoială, scena sociologiei noastre ar trebui să revină, în primul rînd, cercetării active a procesului de formare a noilor agenți sociali (întreprinzători, sindicate, partide, asociații libere, medii de informare etc.) și de constituire a unui veritabil sistem de acțiune istorică propriu modernității.

III. Finalitățile tranziției

Analizele legate de a treia „variabilă” propusă la început încearcă să răspundă la întrebări *privind sensul și perspectivele tranziției*. Mai mulți teoreticieni de mareă — așa menționa aici pe Raymond Aron și pe John Kenneth Galbraith — au văzut viitorul prin prisma unei posibile convergențe a capitalismului și socialismului, pe fondul structural al economiei și democrației occidentale. R. Aron, prevăzând eșecul „căii socialiste de modernizare” (care a permis cel mult crearea, într-un timp scurt, în țări rămase în urmă a unui anumit potențial industrial), anticipa trecerea acestor societăți la structurile economico-sociale ale occidentului capitalist. Într-o lucrare publicată în 1988 — deja depășită de evenimente — alcătuită sub forma unui dialog între cunoscutul economist american John Kenneth Galbraith și economistul sovietic Stanislav Menchikov, intitulată „*Capitalism, communism și coexistență*”³ consacrată unei dezbateri asupra perestroikăi și a scenariilor restructurării socialismului, asupra evoluțiilor capitalismului, economistul sovietic formulează, spre finele dialogului, următoarea întrebare : „*cum va arăta lumea peste o sută de ani ? Se va afla ea în întregime în câmpul capitalist sau cel socialist ? Se va prezenta ea ca o specie de amestec între cele două, cum este actualmente cazul cu coexistența celor două sisteme ? Va fuziona ea într-o societate unică, în urma apropierii celor două sisteme sau lumea va fi constituită din două societăți și mai îndepărtate una de alta ? Ne va oferi ea o societate diferită pe care nu sîntem nici măcar în stare să o întrevădem în acest moment — rezultînd din faimosul concept hegelian al tezei (capitalism), antiteză (socialism) și sinteză (un anumit tip de societate pe care am putea-o defini, spre exemplu, ca futuristă) ? Este o evoluție asupra căreia nu putem formula decît ipoteze, dar ce credeți personal ?*” — îl întreabă, deci, pe J. K. Galbraith. Acesta răspunde mai întâi cu umor american spunînd că deși s-a străduit totdeauna să ducă o viață cumpătată nu are cum să trăiască atît încît răspunsul său să ofere cuiva plăcerea de a-i spune că s-a înșelat și atunci J. K. Galbraith precizează : „*Bu așa fi tentat să prevăd o combinație a celor două sisteme. Lumea socialistă actuală va evolua spre economia de piață, urmînd căile pe care le-am evocat. Lumea capitalistă se va simți mai sensibilă la problemele sociale. Și de aici într-o sută de ani vor fi țări care vor adopta această combinație mai evoluată de socialism și de capitalism*” (lucr. cit. p. 172). Dacă interpretez bine sensul răspunsului, el vizează, în fapt, o evoluție generală spre un sistem capitalist, occidental, perfectibil, subînțeles în ideea schimbărilor structurale în direcția economiei de piață.

Trebuie să reamintesc însă că majoritatea teoreticienilor occidentali contestă perspectiva convergenței, subliniind că trebuie schimbat din rădăcini „sistemul comunist”, care produce „*vid social*”, fiind de aceea un sistem „non-reformabil” (A. Touraine).

În acest punct este, poate, util să fie subliniată deosebirea dintre „perioada de tranziție” și rezultatul final al acesteia : o altă societate. În fond, tranziția definește nu o „societate” (mixtă) ci o perioadă de coexistență și de confruntare între un sistem social care pierde și altul care se

³ J. K. Galbraith et St. Menchikov, *Capitalisme, communisme et coexistence*, Inter Editions, Paris, 1988.

naște (sau renaște), precum și un ansamblu de căi și mecanisme ale producerii noii societăți. Dacă tranziția post-comunistă nu poate fi asimilată — în ce privește rezultatul ei — cu o „convergență” a celor două sisteme, ea nu poate fi redusă nici la o simplă „restaurare” a capitalismului clasic. Aceasta din două motive : „socialismul a generat schimbări ale căror efecte și consecințe sociale sînt aproape imposibil de a fi înlăturate în totalitate, iar pe de altă parte, modernitatea capitalistă occidentală a evoluat într-un mod spectaculos, îndeosebi în condițiile tranziției post-industriale. Scenariile tranziției, mai moderate sau mai radicale, nu pot ocoli cele două „niveluri” sau „experiențe” — atît de diferite — ale evoluției istorice a umanității. Eșecul comunismului ca sistem social și deci imposibilitatea „reformării” lui înlătură ipoteza unei a „treia căi” (a „convergenței”), dar fără a îndreptăți tendințele unei simple „restaurări” a capitalismului. Se deschide astfel o epocă de creativitate istorică în linia restituirii valorilor „modernității” occidentale ale raționalității tehnico-economice (competiție, profit, eficiență, rentabilitate), ale democrației pluraliste și libertății, ale drepturilor individuale și colective ale omului, însă în acord cu perspectiva modelului social și cultural al post-industrialismului.

Abordînd problema relațiilor existente între „unitatea modernității și pluralitatea căilor modernizării” A. Touraine spune că „nimic nu demonstrează formarea progresivă a unui model universal de civilizație în care țările s-ar contopi, pe măsură ce ele pășesc în modernitate”.

Principiul central al modelului occidental este că modernizarea și dezvoltarea sînt „endogene”, fiecare societate fiind capabilă să producă din interior propria sa dezvoltare. Pentru țările Europei, cum este și cazul României, calea o reprezintă reproducerea, cu anumite particularități culturale, a modelului occidental, cu raționalismul, liberalismul și democratismul care îi sînt proprii și care ne oferă cea mai bună definiție a modernității, înțeleasă ca ansamblu de atribute de organizare socială și politică.

Este de reținut și ideea că în cazul a numeroase țări *statul* a devenit principalul agent al „modernizării”, care este o mișcare, o voință, o mobilizare, modernitatea fiind înțeleasă însă nu doar ca un mod de gestiune impersonală și rațională, ci ca un „nivel mai înalt de intervenție a societății asupra ei însăși” — cum este cazul societății post-industriale, în cadrul căreia „principalele investiții au legătură cu producerea și difuzarea în masă a unor bunuri simbolice, a unor bunuri culturale, informație, reprezentare, cunoaștere, ceea ce acționează nu numai asupra organizării muncii, ci și asupra scopurilor activității și deci asupra culturii”.

Îmi îngădui două comentarii, revenind pe terenul tranziției la noi. Mai întii, cred că și sociologii, ca oameni de știință, trebuie să contribuie la depășirea viziunii ideologizante și deci deformate despre capitalism, impusă în conștiința publică de științele sociale și de propaganda oficială din trecut. În al doilea rînd, să introducem în circuitul public o definiție socială a capitalismului concordantă cu evoluțiile majore ale acestuia, mai ales după al doilea război mondial, dar și din perioada interbelică. J. K. Galbraith menționează în cartea citată patru factori majori care au determinat, dacă vreți, o veritabilă „perestroikă” a capitalismului : mai întii sindicatele, care vor introduce un nou echilibru pe piața muncii în relația dintre patronat și muncitori ; apoi Keynesismul, care va da alte dimensiuni rolului statului în politica economică și socială ; statul „providență”, care va ad-

ministra o distribuire mai dreaptă a prosperității economice și, în fine, politicile speciale în sprijinul grupurilor sociale cele mai defavorizate.

Toate acestea ar trebui să fie argumente pentru orientarea și aplicarea reformei într-un sens care să prevină și să restrângă energie manifestările de „capitalism primitiv” cu care au debutat la noi privatizarea și liberalizarea prețurilor.

Al doilea comentariu privește problema finalității tranziției, orizonturilor de perspectivă ale acesteia. Aceasta este o dimensiune imperioasă, în virtutea faptului cunoscut că prezentul este, întotdeauna, o sinteză istorică, continuu mișcătoare, între trecut și viitor. De aceea, ar fi o gravă eroare absența din scenariile tranziției a referențialelor ținând de orizonturi care depășesc viitorul imediat și care nu pot fi decât acelea ale *post-industrialismului*, oricât de îndepărtat ar fi acesta de starea noastră prezentă : deci ale „revoluției în cunoaștere”, ale „societății informatizate” cum le numește în *Sfidarea mondială* J. J. Servan-Schreiber.

Pentru noi se pune într-adevăr problema — cum orientăm tranziția, spre o societate occidentală de tip clasic, industrial, de care sîntem, acum mai apropiați, realizînd o economie de piață și un model valoric al lui homo economicus sau ne orientăm după un program pe termen lung, oferindu-ne șansa de a ieși din zona periferizată a lumii. Industrialismul exacerbât s-a dovedit și pentru noi un eșec economic și social. Sensul tranziției nu constă doar în trecerea la economia de piață și în corectarea erorilor sau, dacă vreți, a ororilor industrialismului. Este necesar să privim mai adînc și mai departe, să scrutăm tendințele pe termen lung și să definim într-o perspectivă istorică drumul viitor al României.

Experiența mai multor țări dezvoltate sau în curs de dezvoltare (Japonia, S.U.A., țări sud-asiatice etc.) oferă un răspuns relevant la întrebarea „Cum ar putea să nu mai depindă de fabrici gradul de utilizare a forței de muncă ? Ar putea oare să fie realmente adevărat că șansa de dezvoltare a unui popor, indiferent de *nivelul la care se află acum*, nu mai este industrializarea, ci această nouă computerizare ?”⁴. Este vorba de o revoluție capabilă să creeze locuri de muncă printr-o „nouă industrializare” și, de asemenea, să prevină sau să înlăture birocrăția imensă creată în jurul industrializării etatiste.

Întrebarea care se pune este aceasta — cu ce ar trebui început ?, iar răspunsul dat nu comportă dubii — „Învățămîntul superior este prioritatea absolută”⁵.

Este vorba de o revoluție inevitabilă și nu de o utopie. Trecerea la o societate informațională nu înseamnă, în primul rînd, că industria prelucreătoare va înceta să existe sau că va deveni neimportantă : „A încetat oare agricultura odată cu epoca industrială ?”

IV. Sociologul — teoretician sau actor social al tranziției?

În final, câteva considerații despre relația sociologiei cu acțiunea socială și atitudinea sociologului în cetate în această perioadă în care ei sînt

⁴ Jean-Jacques Servan-Schreiber, *Sfidarea mondială*, Edit. Humanitas, 1990, p. 190.

⁵ *Ibidem*, p. 193.

cu deosebire chemați să răspundă la întrebările dificile legate nu numai de *receptarea socială* a reformei, ci mai ales de pregătirea socială a acesteia și de dimensiunile sociale ale orientării oricărui scenariu reformator.

Ne amintim, în primul rând, credința fondatorilor sociologiei în posibilitatea cunoașterii sociologice de a servi evoluției istorice a societății. A. Comte chiar fixa ca obiectiv al acestei noi științe reorganizarea „pozitivă” a umanității. Reacționând împotriva ambițiilor profetice ale teoriei marxiste, E. Durkheim a insistat asupra funcției de cunoaștere a sociologiei, dar școala durkheimistă, neîndepărtându-se de modelul pozitivist, recomandă participarea sociologiei la îndepărtarea iluziilor și prejudecăților, la fondarea unei morale și a unei politici de orientare republicană și laică.

Evoluțiile atât de contradictorii și imprevizibile ale lumii în cursul secolului XX pun sub semnul întrebării ideea că sociologul ar putea fi profetul schimbărilor sociale sau „inginerul” acțiunilor sociale. Modelul pozitivist și tradiția durkheimistă vor avea însă numeroși adepți contemporani și vor înregistra chiar teoretizări mai radicale, cum este cazul teoriei (și practicii) „intervenției” sociale a sociologului, propusă de Alain Touraine. Sociologiei i se atribuie capacitatea de a fi redescoperit locul și rolul actorului (ca subiect istoric) în viața socială. — o altă reprezentare a societății decît cea durkheimiană holist-deterministă care îi face pe oameni „prizonierii istoriei” — și de a fonda, pe această bază, o concepție activă asupra rolului sociologului în cetate: sarcina acestuia ar fi nu numai de a analiza modul în care anumite categorii sociale „dobîndesc capacitatea unei acțiuni colective și de a deveni actorul central în societate, ci de a participa la această emergență a actorilor sociali”⁶.

Apropierea etosului sociologic de istorie și politică și deschiderea ei spre acțiunea socială în numele unor valori umaniste, a fost teoretizată de sociologii „radicali”, îndeosebi de autorul *Imaginației sociologice*, C. W. Mills, care a avertizat, totodată, asupra formelor nedorite de birocratizare a sociologiei însăși, de care am suferit, în trecut, dar ale cărei tentații, de alt ordin, nu sînt excluse.

La antipodul acestor opțiuni se află, cum este bine știut, concepția weberiană a sociologului văzut exclusiv ca om de știință, ca un personaj a cărui prezență este legitimă doar în câmpul gnoseologic. Este rezultatul distincției dintre omul de știință orientat spre descoperirea adevărului și omul politic, orientat spre acțiune și opțiuni valorice. Înti-o interpretare mai elastică, la Max Weber problema omului de știință (supus logicii adevărului și convingerii) nu este de a spune oamenilor politici *ce să facă*, ci ceea *ce ar putea să facă* într-o situație sau alta, acestora revenindu-le răspunderea de a decide asupra multiplelor variante posibile (potrivit unei logici a responsabilității sociale). Ca sociolog (atîta timp cît nu mă manifest ca om politic) menirea mea nu este să optez pentru o alternativă și să iau decizii, ci să definesc clar alternativele posibile, evaluînd științific consecințele lor pozitive sau negative. Societatea fiind un proces „automodelat” de „auto-producere” rezultînd dintr-o tensiune de forțe sau o continuă deschidere plurivalentă de evoluții, sociologia și alte științe sociale pot constitui,

⁶ Pierre Ansart, *Les sociologies contemporaines*, p. 261.

ea domenii intelectuale, mai curînd un „proces de conștientizare transformatoare”, opțiunile rămînînd a fi făcute într-un joc democratic, cînd acesta există, de forțele politice din care nu este exclusă și prezența sociologilor, ba e chiar de dorit.

După cum se vede din prezentarea acestor poziții ne aflăm și în această chestiune mai curînd pe terenul opțiunilor și al întrebărilor sau, într-o interpretare mai optimistă, în contextul complementarităților posibile cînd este vorba de a descifra raportarea sociologului la cîmpul acțiunii sociale. Am ales, în acest sens, reflecțiile ample expuse în lucrarea *A înțelege sociologia* a sociologului american Peter L. Berger, situat în tradiția fenomenologiei și care propune o „perspectivă umanistă” a sociologiei. Revendicîndu-se de la enunțurile clasice weberiene, P. L. Berger spune : „Sociologul va recunoaște normal un anumit număr de valori ca cetățean, ca individ, în calitate de membru al unui grup religios sau al altor grupuri umane. Însă în chiar activitatea sa de sociolog el nu cunoaște decît o singură valoare fundamentală — aceea a onestității științifice. Bineînțeles, că și aici, din faptul că sociologul este om, va avea de a face cu convingerile, sentimentele și prejudecățile sale. Însă unul dintre obiectivele formației sale intelectuale este tocmai de a înțelege și de a-și controla *reacțiile personale* și de a încerca să le elimine pe cît posibil din munca sa științifică”⁷.

Rațiunea primordială a muncii sociologului este cea *teoretică* — înțelegerea și explicarea societății. „Finalmente, preocupările sociologului — spune P. L. Berger — sînt esențial de natură teoretică : el caută înțelegerea ca atare. El poate fi conștient sau chiar direct interesat de posibilitățile de aplicare și de consecințele practice ale descoperirilor sale, însă el iese atunci din cadrul de referință sociologică propriu-zisă pentru a intra în lumea valorilor, credințelor și ideilor pe care le împărtășește cu alți oameni — care nu sînt sociologi”⁸.

În ce privește demersul epistemologic al sociologului, acesta trebuie să fie *demistificator*, să treacă dincolo de definiția normativă, oficială a realității sociale, de reprezentarea simțului comun și dincolo de ceea ce spun și pretind a fi diferiți actori sociali. Ceea ce este extrem de important în orice împrejurări, cu deosebire în contextul tensionat al tranziției, în care realitatea socială are un caracter „precar”, mișcător, „în construcție” și cînd puterea, opoziția, toți actorii sociali urmăresc să impună în societate (în medii pe cît posibil mai largi) o definiție comună, de fapt propria lor definiție dată realității sociale (în sensul paradigmei lui Thomas) și propriul sistem simbolic. Funcția demistificatoare a sociologiei — îndepărtarea vălurilor care acoperă realitățile sociale, prejudecăți, mituri, forme ascunse de violență și de condiționare — este aici foarte bine subliniată, iar ea este esențială într-o perioadă de expansiune neobișnuită a tendințelor și a strategiilor de manipulare, facilitate și chiar încurajate de tensiunea emoțională a politizării excesive a vieții sociale și de mediatizarea fără precedent a acțiunii politice, mai ales prin televiziune.

Pînă la urmă — și de aceea ne-a reținut atenția în mod special — P. L. Berger găsește un răspuns pertinent la problema atitudinii socio-

⁷ Peter L. Berger, *Comprendre la sociologie, son rôle dans la société moderne*, Ed. Resma, Pa is, 1973, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 33.

gului în viața tumultoasă a cetății, reamintindu-ne că sociologia este, poate, cea mai bună întruchipare a spiritului modern — spirit critic și rațional, demistificator și democratic, purtător al misiunii umaniste de libertate intelectuală. Și atunci, contribuția umanistă și libertară a sociologiei constă în a-i face pe oameni, pe actorii sociali, mai conștienți de realitățile, tendințele, capcanele și precaritățile lumii în care trăiesc, de posibilitățile și limitele acțiunii sociale. Concluziile lui P. L. Berger despre sociologie ca o știință critică, relativizatoare, ușor ironică se potrivesc foarte bine cu această perioadă.

În final, acest sfetnic lucid recunoaște explicit că nu trebuie să ne gândim a exclude contribuția directă a sociologului la activități sociale, ea putând valoriza *dimensiunea umană* a progresului, și nici să nu-i judecăm pe sociologii angajați în activități economice, administrative, guvernamentale sau neguvernamentale, ca pe niște oameni care ar deveni în mod necesar „servitori necondiționați ai pragmatismului politic”. Desigur, nu este ușor pentru un sociolog din industrie, administrație, comunicarea de masă să introducă o *dimensiune umanistă* în acțiunea socială din domeniul respectiv. El este întrucitva în situația alchimistului aflat în slujba unui prinț avid de aur pe care cu greu îl va interesa „simbolismul sublim și subtil al pietrei filosofale”. Sociologul angajat în practica socială riscă ușor să devină un personaj machiavelic, putând să-și pună talentul în slujba unor cauze nobile sau în serviciul unor acțiuni jalnice sub raport uman, ajutând, de exemplu, patronatul să destrame acțiunea sindicală, construirea de strategii publicitare care să-i facă pe oameni a cumpăra ca niște sonnambuli sau să se ralieze unor mișcări extremiste, ori să cadă în apatie sub influența propagandei narcotizante.

Esențial este însă, cred eu, să păstrăm convingerea în valoarea eliberatoare, umanistă și modernizatoare a cunoașterii și conștiinței sociologice. Avem, în acest sens, în sociologia românească, în marile ei școli, în primul rând în modelul Școlii sociologice de la București, pilda angajării sublime a sociologiei în programul modernizării României mari, în perioada interbelică. Pentru sociologii români acesta este un simbol al contopirii cunoașterii cu acțiunea socio-culturală în serviciul nu al unei grupări politice, ci al țării.

Acest excurs se dorește un îndemn la pluralism teoretico-metodologic, la luciditate critică și onestitate științifică, la respectul valorilor democratice și umaniste proprii adevăratei conștiințe sociologice.

aprilie 1991

Prof. dr. IOAN DRĂGAN